

DE SCHULDVRAAG

Monetaire politiek, publieke schuld en wanbetaling in Holland, ca. 1466-1489*

Incentives and interests. Monetary policy, public debt and default in Holland, c. 1466-1489

In the second half of the fifteenth century the largest towns in the county of Holland created substantial public debts. This article puts forward the hypothesis that towns speculated on sovereign monetary policy in the process. They exposed themselves and their creditors to fluctuations in the exchange rates between silver and gold coins, which initially caused the reduction of their real 'interest payments' due to ongoing debasement of silver coins, and thus allowed the towns some breathing space. However, when the sovereign decided to revalue silver coins, in 1489, the towns all of a sudden faced much higher expenses, and defaulted. The article explains the mechanism at play, and discusses evidence for speculation by the towns on sovereign monetary policy.

In 1504 brachten enkele landsheerlijke ambtenaren verslag uit over de financiële toestand van de stad Leiden, die vanwege een torenhoge schuldenlast al jarenlang buitengewoon zorgwekkend was. Zij velden een hard oordeel over de Leidse magistraat: hebzuchtige stadsbestuurders hadden zich schuldig gemaakt aan zelfverrijking, onder meer door de stedelijke accijnzen niet te verpachten, zoals gebruikelijk was, maar deze zelf te innen. De ambtenaren spraken van 'sobren ende crancken regemente'.¹

* Dit onderzoek werd uitgevoerd in het kader van het nwo-project 'Economic growth and stagnation in the pre-industrial era: Iraq, Italy and the Low Countries, 600-1700' en het project "'United we stand". The dynamics and consequences of institutions for collective action in preindustrial Europe' (European Research Council under the European Community's Seventh Framework Programme (FP7/2007-2013)/ERC grant agreement n° 240928). De auteur dankt twee anonieme referenten en de deelnemers aan de themadag van het *Historisch Tijdschrift Holland* voor hun commentaar op de presentatie die uitmondde in dit artikel.

1. H.G. Hamaker, 'De stad Leiden in staat van faillissement', *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot uitgaaf der Bronnen van het Oud-vaderlandsch recht* 3 (1898) 181-207, 184.

De financiële problemen van Leiden en andere Hollandse steden leidden tot verbazing bij tijdgenoten, en vooral tot de vraag hoe het zover had kunnen komen. Ook historici hebben zich hierover verwonderd.² Dit artikel levert een bijdrage aan de omvangrijke historiografie, en wel aan de hand van de hypothese dat stadsbestuurders ervoor kozen om de stedelijke schuld op zo'n manier vorm te geven dat deze een speculatief element bevatte. Door een financiële constructie werden rente-uitkeringen aanvankelijk gedrukt, waardoor de steden het hoofd boven water konden houden. De steden speculeerden daarbij op de ontwaarding van het zilvergeld: zolang het edelmetaalgehalte van de zilveren munten daalde, wat vooral gebeurde in de jaren zeventig en tachtig van de vijftiende eeuw,³ daalden de rente-uitkeringen. Deze constructie stelde de steden in staat om langer door te gaan met lenen en een hogere publieke schuld op te bouwen.

Natuurlijk gaf dit trucje de steden maar tijdelijk lucht: zij kregen de rekening gepresenteerd toen landsheer Maximiliaan van Habsburg (regent 1482-1493 en 1506-1515) in 1489 het edelmetaalgehalte van de zilveren munten verhoogde. Door deze muntrevaluatie werden steden opeens geconfronteerd met veel hogere rente-uitkeringen, en konden zij niet langer aan hun financiële verplichtingen voldoen.⁴ In 1492 zag Maximiliaan zich daarom gedwongen om de stad Haarlem uitstel van betaling te verlenen.⁵ De stad kon niet

2. Er bestaat een uitgebreide literatuur over de financiële problemen van de Hollandse steden: I. Prins, *Het faillissement der Hollandsche steden: Amsterdam, Dordrecht, Leiden en Haarlem in het jaar 1494, uit de wordingsgeschiedenis van den Nederlandschen Staat* (Amsterdam 1922); E. Dijkhof, "Omme de meeste schade metter mynstere te verhuedene". Lijf- en erfrenten in Gouda', *Skript* 7 (1985) 20-29; E. Sewalt, '1501: Haarlem onder curatele', *De klopei: mededelingenblad van de heemkundekring "De Erstelinghe"* 25:4 (2001) 18-23; H.W. Dokkum en E.C. Dijkhof, 'Oude Dordtse lijfrenten', in: L.M. VerLoren van Themaat e.a. (eds.), *Oude Dordtse Lijfrenten. Stedelijke financiering in de vijftiende eeuw* (Amsterdam 1985) 37-90, 87-88; W. Downer, 'De financiële toestand van de stad Leiden omstreeks 1500' (onuitgegeven manuscript, beschikbaar in het Regionaal Archief Leiden); J.D. Bangs, 'Hollands civic lijfrente loans (xvth century): some recurrent problems', *Publication du centre européen d'études Burgondo-Médianes* 23 (1983) 75-82.

3. H.E. van Gelder, 'De muntpolitiek van Philips de Schone, 1482-1496', *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* xxxviii (1951) 42-54.

4. Daarbij moet wel bedacht worden dat de landsheer, in de muntordonnantie die ten grondslag lag aan de revaluatie van 1489, de steden al een heel eind tegemoet kwam door in een overgangsregeling te voorzien (A. Groustra-Werdekker, *De muntordonnantie van 11 december 1489*. Bronnen uitgegeven door het Nederlands Muntmuseum 7 (Nieuwegein 2001) 72-73; J.G. Stuurman, 'Met gelijke munt betalen eind xve eeuw: het volle pond', in: H. de Schepper (ed.), *Miscellanea consilii magni. Bijdragen over rechtspraak van de Grote Raad van Mechelen* 11 (Amsterdam 1984) 3-69, 3-4).

5. De datering van het eerste moratorium ontleen ik aan: E. Sewalt, 'Atterminatie ende staet. De rol van het landsheerlijk gezag bij de ondercuratelestelling van de stad Haarlem in de late middeleeuwen' (doctoraalscriptie Haarlem 1994, beschikbaar in het Noordhollands Archief) 63, 127-130.

langer de rente over haar publieke schuld betalen en vreesde dat boze renteniers gederfde inkomsten op poorters van Haarlem zouden verhalen. Korte tijd later verwierven ook Dordrecht, Leiden, Amsterdam en Gouda surseance van betaling – alleen Delft kon zonder.

Zoals gezegd was dit alles volgens enkele tijdgenoten te wijten aan corruptie en nepotisme, waar laatmiddeleeuwse stadsbestuurders inderdaad wel een handje van hadden.⁶ Maar om het allemaal daarop te gooien gaat wellicht te ver, al is het alleen maar omdat vrijwel alle grote steden op hetzelfde moment met dezelfde problemen kampten. Bovendien speelde de schuldenproblematiek ook in Brabant, waar 's-Hertogenbosch in de schuldsanering belandde en ook Antwerpen en Lier financiële problemen hadden.⁷ Historici zoeken de oorzaken van de financiële problemen daarom vooral bij de landsheren Karel de Stoute (1467-1477) en Maximiliaan, die van de steden in de Lage Landen steeds meer geld verlangden. De steden konden de landsheerlijke politieke ambities alleen ondersteunen door een beroep op de kapitaalmarkt te doen. De landsheerlijke geldhonger droeg daarom in belangrijke mate bij aan de torenhoge schulden waarmee de steden kwamen te zitten.⁸ Bovendien leenden de Hollandse steden niet alleen op individuele titel; in 1482-1483 had een aantal van hen gezamenlijk een enorme som gelds geleend op de kapitaalmarkt. Zij deelden de verantwoordelijkheid voor tijdige rentebetalingen, en zodra enkele van hen in gebreke bleven kwam het tot grote problemen.⁹

6. M. Damen, 'Corrupt of hoofs gedrag? Geschenken en het politiek netwerk van een laatmiddeleeuwse Hollandse stad', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 2 (2005) 68-94; W. Blockmans, 'Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 11 (1985) 231-247.

7. J. Hanus, *Tussen stad en eigen gewin. Stadsfinanciën, renteniers en kredietmarkten in 's-Hertogenbosch (begin zestiende eeuw)* (Amsterdam 2007) 21-47; B. Blondé, 'De saneringspogingen van de Bossche stadsfinanciën in de eerste helft van de zestiende eeuw: spiegel van een politieke, sociale en economische realiteit?', *Driemaandelijks tijdschrift van het gemeentekrediet in België* 172 (1990) 65-75; H. Van der Wee, *The growth of the Antwerp money market and the European economy (fourteenth-sixteenth centuries)*. 11. *Interpretation* (Leuven 1963) 106-107.

8. Behalve de hierboven vermelde literatuur staat de ontwikkeling van de landsheerlijke financiën onder meer beschreven in: W. Ryckbosch, 'Stedelijk initiatief of hertogelijke repressie? Financiële hervormingen en kredietbeleid te Gent (1453-1495)', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 4 (2007) 3-28; E. van Cauwenberghe, *Het vorstelijk domein en de overheidsfinanciën in de Nederlanden (15de-16de eeuw). Een kwantitatieve analyse van de Vlaamse en Brabantse domeinrekeningen* (Brussel 1982) 328-342; Van der Wee, *The growth of the Antwerp money market*, 105-109.

9. J. Zuijderduijn, 'De laatmiddeleeuwse crisis van de overheidsfinanciën en de financiële revolutie in Holland', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 125-4 (2010) 3-24; C.J. Zuijderduijn, 'The emergence of provincial debt in the county of Holland (thirteenth-sixteenth centuries)', *European Review of Economic History* 14 (2010) 335-359.

Wanneer we ten slotte bedenken dat de laatste decennia van de vijftiende eeuw verder gekenmerkt werden door oorlog, partijstrijd en laagconjunctuur, en bijgevolg teruglopende stedelijke belastinginkomsten, wordt duidelijk dat stadsbestuurders het weleens gemakkelijker hebben gehad.

Het idee dat steden onder deze omstandigheden hun publieke schuld zo vorm gaven dat zij konden profiteren van muntontwaarding levert op verschillende manieren een bijdrage aan de historiografie, allereerst met betrekking tot een belangrijke reorganisatie van de overheidsfinanciën in Holland in de zestiende eeuw, die door de Amerikaanse historicus James Tracy een 'financiële revolutie' werd genoemd. De publieke schuld verschoof daarbij van de individuele steden naar de Staten van Holland, waarmee volgens Tracy de basis werd gelegd voor de overheidsfinanciën ten tijde van de Republiek.¹⁰ Elders heb ik betoogd dat deze verschuiving beschouwd moet worden als een reactie op de financiële problemen die in de jaren 1480 en 1490 speelden.¹¹ Dat de torenhoge en onverstandig vormgegeven stedelijke schuld en de muntrevaluatie van 1489 bijdroegen aan het instorten van de stedelijke financiën is bekend. Het idee dat de schuldenlast deels vorm had gekregen aan de hand van speculatie is echter nieuw en werpt licht op het voortdurend aangaan van schulden door de steden – zelfs 'tot in het absurde toe', aldus de historicus Jan Marsilje.¹² De betrokken stadsbestuurders waren deskundig genoeg om de stedelijke schuld zo vorm te geven dat de rentebetalingen voorlopig gedrukt werden. Daar staat tegenover dat zij ogenschijnlijk niet zozeer bezig waren met de langere termijn: zij hadden immers kunnen aanvoelen dat muntontwaarding niet eeuwig door zou gaan en dat de steden op termijn de rekening gepresenteerd zouden krijgen – maar dat was blijkbaar van later zorg.¹³

Daarnaast levert het idee van speculatie ook nieuwe inzichten op met betrekking tot de desastreuze muntontwaarding in de jaren zeventig en tachtig van de vijftiende eeuw. De historicus Wim Blockmans verbaasde zich over de beperkte interesse in de landsheerlijke monetaire politiek die de Vlaamse steden in deze periode etaleerden: tijdens de vergaderingen van de Staten van Vlaanderen stond de muntontwaarding zelden op de agenda. Hij constateerde het volgende:

10. J.D. Tracy, *A financial revolution in the Habsburgh Netherlands. 'Renten' and 'renteniers' in the county of Holland (1515-1565)* (Berkeley/Los Angeles/Londen 1985).

11. Zuiderduijn, 'De laatmiddeleeuwse crisis'.

12. J.W. Marsilje, *Het financiële beleid van Leiden in de laat-Beierse en Bourgondische periode +/- 1390-1477* (Hilversum 1985) 316.

13. Over de betrouwbaarheid van de stadsbestuurders gaan de eerdergenoemde artikelen van Damen en Blockmans en M. van der Heijden, 'Stadsrekeningen, stedelijke financiën en historisch onderzoek', *NEHA bulletin voor de economische geschiedenis in Nederland* 13 (1999) 129-166, 133.

Zij [de steden] betoonden zich vrij lankmoedig tegenover autokratisch en opportunistisch optreden [van de landsheer], misschien uit respect voor het heerlijk muntrecht, en beslist ook omdat de controlemiddelen op de muntcirculatie weinig efficiënt waren.¹⁴

Het is inderdaad curieus dat de steden, die als commerciële centra afhankelijk waren van een gezond muntwezen, de schouders ophaalden over de muntontwaarding. Het verzet was juist afkomstig uit een veel minder voor de hand liggende hoek: Peter Spufford constateerde dat vooral edelen en geestelijken protesteerden, omdat zij vaak afhankelijk waren van pacht- en rente-inkomsten, en dankzij de muntontwaarding met relatief lage uitkeringen geconfronteerd werden. Volgens de kroniekschrijver Jean Molinet (1433?-1507) was het vooral de abt en Gulden Vliesridder Lannoy die zich inzette voor *qui avoyent rentes*.¹⁵

In dit artikel toets ik de hypothese dat stadsbestuurders ervoor kozen om de stedelijke schuld op zo'n manier vorm te geven dat deze een speculatief element bevatte. Zij drukten de stedelijke schuld uit in zilvergeld zodat zij konden profiteren van de landsheerlijke muntontwaardingspolitiek. Op deze manier konden zij hun groeiende publieke schuld nog enigszins in toom houden. Zij maakten geen gebruik van het voor de hand liggende alternatief: leningen uitdrukken in de veel stabielere gouden munten, een gekende methode om transacties te vrijwaren van verliezen door muntmanipulatie.¹⁶ Ik ga daarbij in op de ontwikkelingen in Holland, waar de schulden crisis hevig was en bovendien de opmaat vormde voor de eerdergenoemde ontwikkelingen op het gebied van de overheidsfinanciën in de zestiende eeuw. Het hier gepresenteerde speculatiemechanisme zou bovendien verhelderend kunnen zijn in andere gevallen: voor veel laatmiddeleeuwse landsheren was muntontwaarding immers een belangrijke bron van inkomsten¹⁷ en ook de renteverkoop, aan de hand waarvan de Hollandse steden geld aantrokken op de kapitaalmarkt, werd in deze periode vrijwel overal in Noordwest-Europa toegepast.¹⁸

Het artikel is als volgt opgebouwd: de eerste paragraaf geeft een korte inleiding op de monetaire politiek in de vijftiende eeuw. Vervolgens wordt uit de doeken gedaan hoe steden de rentelast konden beperken door hun publieke

14. W.P. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van de Middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)* (Brussel 1978) 508.

15. P. Spufford, *Money and its use in medieval Europe* (Cambridge 1989) 313-314, 318; P. Spufford, 'Coinage, taxation and the Estates-General of the Burgundian Netherlands', *Anciens pays et assemblées d'états. Standen en landen* 40 (1966) 61-88.

16. Van der Wee, *The Antwerp money market II*, 108.

17. Spufford, *Money and its use*, 289-318.

18. C.J. Zijlenderdijn, *Medieval capital markets. Markets for 'renten', state formation and private investment in Holland (1300-1550)* (Leiden/Boston 2009) 152-174.

schuld in zilveren munten uit te drukken. De derde paragraaf bespreekt het bewijs voor speculatie: steden lijken zich nauwelijks verzet te hebben tegen de landsheerlijke muntontwaardingspolitiek. Daarnaast is er in de jaren zeventig van de vijftiende eeuw, toen de muntontwaardiging op gang kwam, een omslag zichtbaar waarbij de Hollandse steden hun publieke schuld niet langer in goudgeld, maar in zilvergeld gingen uitdrukken. Door deze omslag werd de publieke schuld niet langer beschermd tegen fluctuaties van de wisselkoers tussen gouden en zilveren munten, maar er juist aan blootgesteld. Het artikel besluit met een korte conclusie.

Monetaire politiek

In de late Middeleeuwen was de muntslag een belangrijke bron van landsheerlijke inkomsten: de landsheer hief belasting over de muntslag (in Holland *sleischat* genoemd), kon de munt als inkomstenbron op verschillende manieren belenen,¹⁹ en kon bovendien door muntmanipulatie zijn winst nog verder vergroten.

De belasting op de muntslag leverde de graven van Holland vanaf de veertiende eeuw een aanzienlijk deel van hun inkomsten op.²⁰ Om belasting te heffen over de muntslag moesten munthuizen echter wel produceren en daarom probeerden zij en andere landsheren op allerlei manieren de toestroom van edelmetaal naar hun munthuizen te garanderen (afbeelding 1). De strijd om edelmetaal liep in het Noordzeegebied uit op een ware wedloop tussen de Engelse koningen en de Bourgondische hertogen. Het strijdtoneel was vooral de belangrijke Engelse wolstapel van Calais: sinds de veertiende eeuw trachtten de landsheren met behulp van regulering zoveel mogelijk geld dat daar omging in de wolhandel in eigen territoria te houden dan wel richting eigen territoria te dirigeren. Op deze manier trachtte de Engelse koning Eduard IV (1442-1483) de Rozenoorlogen te financieren en de wolstapel van Calais te verdedigen. Hij verordonneerde onder meer dat de kopers van Engelse wol in Calais ten minste de helft in goed Engels geld of edelmetaal moesten betalen – en niet met behulp van financiële instrumenten, zoals wisselbrieven. De opzet hiervan was dat ten minste de helft van de invoerheffingen in edelmetaal zou worden geïnd en naar de munt van Calais gebracht kon worden om daar omgesmolten te worden – waar Eduard weer een graantje van meepikte.²¹

19. Spufford, *Monetary problems*, 144-145.

20. Zuiderduijn, *Medieval capital markets*, 55; J.A.M.Y. Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld. De inkomsten van de graven van Holland en Zeeland, 1389-1433* (Hilversum 1993) 34.

21. Munro, *Wool, cloth and gold*, 158-160.

Hertog Filips van Bourgondië dreigde het slachtoffer te worden van Eduards politiek: 'goed geld' en edelmetaal zouden naar de munt van Calais stromen en uiteindelijk Eduards kas spekken, terwijl 'slecht geld' met een laag edelmetaalgehalte in de Bourgondische Nederlanden zou blijven circuleren. Filips reageerde getergd, onder meer met een invoerverbod op Engelse lakense stof.²² Engelse handelaars waren gedwongen Antwerpen en Bergen op Zoom te verlaten en trokken voor enkele jaren naar Utrecht. Pas na de dood van Filips, in 1467, kwam er een einde aan deze impasse: zijn zoon Karel de Stoute verstevigde de banden met Eduard en in 1473 herriep deze zijn monetaire reglementering, waarmee er een einde kwam aan het zogenaamde 'biljoenisme' dat zolang van invloed was geweest op de anglo-bourgondische relaties.²³

Ondanks dit 'biljoenisme' werd de regering van Filips gekenmerkt door stabiliteit op monetair vlak: de hertog deed niet aan muntmanipulatie. Daarbij speelde wellicht ook de invloed op monetair gebied mee die de Hollandse steden vanaf het midden van de veertiende eeuw hadden verworven.²⁴ Sinds Filips in 1433 de laatste gravin uit het Hollandse gravengeslacht Beieren, Jacoba, had opgevolgd, bleef muntontwaarding lange tijd uit.²⁵ Daaraan kwam een eind onder zijn opvolger, hertog Karel de Stoute, die zijn muntmeesters opdracht gaf zilveren munten met een steeds lager edelmetaalgehalte te doen uitgeven. Deze muntpolitiek werd voortgezet door Maximiliaan, onder meer omdat deze te maken kreeg met snel stijgende militaire kosten vanwege de oorlog met Frankrijk, de opstand van de Vlaamse steden (1482-1485) en andere opstanden in de Lage Landen (1488-1492).²⁶

De muntontwaarding trof onder meer de Vlaamse groot (afbeelding 2), de belangrijkste zilveren munt in de Bourgondische Nederlanden, die tussen 1466 en 1489 steeds minder zilver bevatte (figuur 1). Pas aan het einde van 1489 kwam er een einde aan de periode van muntverzwakking: het zilveragehalte van de Vlaamse groot werd teruggebracht naar het niveau van 1466. De daling van het zilveragehalte werd na verloop van tijd natuurlijk opgemerkt door deskundigen – kooplieden en geldwisselaars – met als gevolg dat de landsheer de officieel vastgestelde muntkoersen tussen de verzwakte zilveren munten en de stabiele gouden munten moest herzien. Vooral in de jaren tachtig van de vijftiende eeuw liep de koers van gouden munten daarom sterk op.

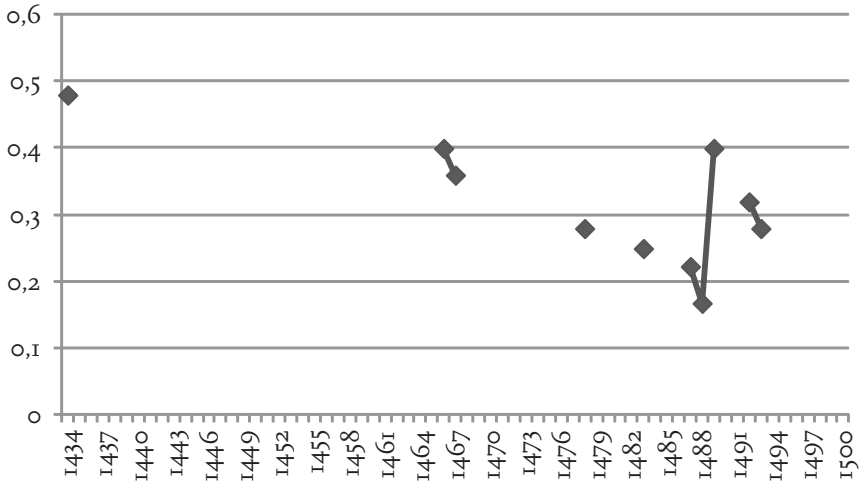
22. Munro, *Wool, cloth and gold*, 163-164.

23. Munro, *Wool, cloth and gold*, 178.

24. Bos-Rops, *Graven*, 182-183.

25. Spufford, *Money and its use*, 312-313.

26. Spufford, *Monetary problems*, 141-142; Van Gelder, *De Nederlandse munten*, 59-60; Van Cauwenbergh, *Het vorstelijk domein*, 328-342.

FIGUUR 1 *Zilvergehalte Vlaamse groot 1434-1494*

Bron: H.E. van Gelder en M. Hoc, *Les monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols 1434-1713* (Amsterdam 1960) 14, 20, 27, 38, 44, 49, 53, 54.

Publieke schuld

In de late Middeleeuwen creëerden de Hollandse steden publieke schuld door het verkopen van lijfrenten en losrenten: financiële instrumenten die in de late Middeleeuwen werden gebruikt om relatief grote sommen geld aan te trekken. Lijfrenten werden gekocht door een rentenier, die betaalde voor een jaarlijkse uitkering gedurende de rest van zijn of haar leven. De uitkering kwam meestal neer op ongeveer 10 procent van de hoofdsom. Losrenten waren daarentegen overerfbaar en werden uitgekeerd tot de hoofdsom werd terugbetaald. De uitkering kwam meestal neer op 6,25 procent van de hoofdsom.²⁷

Deze lijfrenten en losrenten konden worden uitgedrukt in gouden of in zilveren munten. Aangezien er nauwelijks gerommeld werd met de gouden munten,²⁸ kozen crediteuren en debiteuren er vaak voor om transacties met

27. Uitgebreide inleidingen zijn te vinden in: M. van der Heijden, *Geldschieters van de stad. Financiële relaties tussen stad, burgers en overheden 1550-1650* (Amsterdam 2006); VerLoren van Themaat, *Oude Dordtse lijfrenten*; Kernkamp, *Vijftiende-eeuwse rentebrieven*.

28. Van Gelder geeft bijvoorbeeld aan dat de gouden Bourgondische gulden 'steeds evenveel goud bevat had' (Van Gelder, 'De muntpolitiek', 49; Van Gelder en Hoc, *Les monnaies*, 19, 36, 47). Cf. de stabiliteit van dergelijke gouden munten in de late Middeleeuwen: L. Fantacci, 'The dual currency system of Renaissance Europe', *Financial History Review* 15 (2008) 55-72, 58-59.

uitgestelde betaling in gouden munten uit te drukken.²⁹ Maar de Hollandse steden kozen er gedurende een periode van ontwaarding van het zilvergeld juist voor om hun publieke schuld in zilveren munten uit te drukken. Daarbij maakten zij gebruik van ‘rekenmunten’: munteenheden die gebruikt werden om het rekenen met de laagwaardige zilveren munten te vergemakkelijken, eigenlijk op dezelfde manier als Nederland in het guldentijdperk de term ‘daalder’ kende, een rekeneenheid van anderhalve gulden, die echter niet als munt bestond. Rekenmunten werden gebruikt binnen de financiële administratie en bestonden alleen op papier.³⁰

Er bestonden twee soorten rekenmunten: de eerste was een eenheid die gebaseerd was op de van oorsprong Karolingische indeling in penningen, schellingen en ponden. Daarbij werden veelvoudigen van de basismunt, bijvoorbeeld de Vlaamse groot, uitgedrukt in schellingen en ponden. Twaalf Vlaamse groten werden een schelling genoemd, 240 Vlaamse groten een pond. De tweede variant was gebaseerd op een bestaande munt. De rekenmunt Rijnse gulden van twintig stuivers is een goed voorbeeld: deze bestond namelijk ook als reële munt.³¹ Aanvankelijk waren rekenmunt en reële munt evenveel waard (twintig stuivers), maar door de inflatie van het zilvergeld veranderde dit. In 1489 bestond er dus een rekenmunt ‘Rijnse gulden’ van twintig stuivers, en een reële munt die op dat moment 45 Utrechtse stuivers waard was.³²

De renten die de Hollandse steden in de tweede helft van de vijftiende eeuw verkochten waren meestal uitgedrukt in ‘ponden Vlaamse groten’, waarmee zij gekoppeld waren aan de zilveren Vlaamse groot. Echter: wanneer deze renten door de crediteuren gekocht werden, of door de steden werden uitbetaald, maakte men vooral gebruik van gouden munten: het ging immers steevast om aanzienlijke sommen, die kwalijk in honderden zilveren munten uitbetaald konden worden. De constructie kan wellicht het beste vergeleken worden met een hedendaagse lening waarbij de crediteur de hoofdsom in euro's overdraagt, en de debiteur de rente in euro's betaalt, maar het contract in dollars is opgemaakt. Het gevolg is dat beide partijen blootgesteld worden aan fluctuaties van de wisselkoers tussen euro's en dollars.

29. Marsilje schrijft hierover: ‘uitkeringen waren zo [door deze in goudgeld uit te drukken, 12] gevrijwaard van de in de Beierse tijd niet aflatende ontwaarding van vooral het zilvergeld’ (Marsilje, *Het financiële beleid*, 154 en 239). Cf. Van der Wee, *The Antwerp money market* 11, 108; Stuurman, ‘Met gelijke munt betalen’, 22.

30. H.E. van Gelder, ‘Rekenmunt’, in: E.J.A. van Beek (ed.), *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Alphen aan den Rijn 1986-2002) R31-R32.

31. Cf. de opkomst van de Rijnse gulden als rekenmunt: Spufford, *Monetary problems*, 18-19.

32. Van Gelder, ‘Rekenmunt’.

Afb. 1 Poort van de Hollandse munt in Dordrecht uit 1555. Foto: Sjoerd Bijker.

In de vijftiende eeuw speelde hetzelfde met de wisselkoers tussen gouden en zilveren munten: aangezien de rentebetalingen in zilvergeld waren uitgedrukt maar in goudgeld werden uitbetaald, konden de steden bij ontwaarding van het zilvergeld met steeds geringere betalingen in goudgeld volstaan. Twee voorbeelden kunnen dit verduidelijken. In het eerste geval koopt een crediteur in 1477 een losrente van de stad Haarlem. Hij betaalt 160 Rijnse guldens, en verwerft daarmee een jaarlijkse losrente van tien Rijnse guldens. Beide partijen komen overeen om de rente uit te drukken in de Rijnse gulden, een stabiele gouden munt. De muntontwaarding van het zilvergeld heeft geen enkele invloed op de rente-uitkering: de stad Haarlem betaalt ieder jaar tien Rijnse guldens.

In het tweede geval koopt een crediteur in 1477 een losrente van de stad Haarlem. Hij betaalt 160 Rijnse guldens, en verwerft daarmee een jaarlijkse losrente van tien Rijnse guldens. Beide partijen komen nu echter overeen om de rente uit te drukken in een rekenmunt die is gekoppeld aan de zilveren Vlaamse groot – in dit geval staat in het contract een rente van 1,67 ponden Vlaamse groten. Naarmate het zilveragehalte van de Vlaamse groot daalt, kan de stad Haarlem bij het uitbetalen van de rente volstaan met minder Rijnse guldens. In 1489, vlak voor de muntrevaluatie, kan Haarlem volstaan met het uitbetalen van ongeveer zevenenhalve Rijnse guldens – de crediteur schiet er dus tweeënhalve Rijnse guldens bij in.

De gevolgen voor de publieke schuld van Haarlem tussen 1466 en 1500 zijn in figuur 2 afgebeeld. In deze figuur zijn drie zaken uitgezet, allereerst de totale geschatte rentelast van de stad Haarlem. Deze bestond uit de lijfrenten en losrenten die de stad ieder jaar diende uit te keren. Het is belangrijk hier op te merken dat het om een scenario gaat dat is gebaseerd op de cijfers van Haarlems renteverkopen tussen 1466 en 1500. Hierin zijn een aantal zaken niet meegenomen, zoals de renten die voor 1466 waren afgesloten,³³ en de renten die na 1466 werden afgesloten, maar voor 1500 zijn komen te vervallen – lijfrenten door het overlijden van renteniers, losrenten door aflossing van stadsweg (wat trouwens maar weinig voorkwam) – zodat de lijn een tentatief karakter heeft.

De eerste lijn geeft weer hoe het verloop zou zijn geweest indien alle renten binnen dit scenario in goudgeld uitgedrukt waren. Een tweede lijn geeft weer wat er zou zijn gebeurd als alle renten in zilvergeld uitgedrukt waren, en dus onderhevig waren aan muntontwaarding. We zien dat beide scenario's niet zoveel afwijken tot 1482. Tussen 1483 en 1489 verandert dat echter: indien Haarlem inderdaad de publieke schuld aan het zilver had gekoppeld, profiteerde de stad van de landsheerlijke muntpolitiek. Het verschil tussen

33. De omvang van de rentelast die al voor 1466 bestond was waarschijnlijk gering: tussen ca. 1435 en ca. 1466 waren de Hollandse steden nauwelijks actief op de kapitaalmarkt en daalde de publieke schuld gestaag (Zuijderduijn, *Medieval capital markets*, 152-168).

het goudgeld- en zilvergeldscenario liep op tot meer dan 12.000 pond Hollands in 1489 – zoals ook duidelijk wordt uit figuur 3, die het verloop van dit verschil tussen beide scenario's weergeeft. De figuur laat ook zien dat het zilvergehalte van de munt in 1494 alweer flink was gedaald, waardoor de financiële situatie van de Haarlemmers wat minder nijpend was geworden. Hier zien we dus weer hetzelfde mechanisme als van voor 1489.

De besparingen die de stad op deze manier realiseerde waren aanzienlijk. De derde lijn in figuur 2 geeft de totale inkomsten van de stad weer, uitgezonderd 'bijlenen' door renteverkoop, en toont aan dat de schuldenlast de stad vanaf de jaren tachtig boven het hoofd dreigde te groeien. De Haarlemmers wisten dit af te wenden door de lijfrenten en losrenten te koppelen aan het zilvergeld en sterker nog: in het zilvergeldscenario daalt de rentelast zelfs vanaf 1485, terwijl de stad vanaf dat moment nog enkele jaren doorging met het creëren van nieuwe publieke schuld.

Toen landsheer Maximiliaan in 1489 besloot het edelmetaalgehalte van de zilveren munten weer terug te brengen naar het niveau van 1466,³⁴ was het natuurlijk gedaan met de koerswinsten van de Haarlemmers: in 1490 diende de stad bijna 44.000 lb. Hollands uit te keren, terwijl dat een jaar eerder nog geen 20.000 lb. Hollands was geweest. Aangezien rentebetalingen op dat moment al meer dan de helft van het stedelijk budget opslokten, mogen we gerust spreken van een financiële ramp.³⁵ Niet alleen de steden werden trouwens geconfronteerd met een onaangename verrassing: dit gold ook voor vele anderen die transacties waren aangegaan waarbij er sprake was van uitgestelde betaling – huur, lening, afbetaling, enzovoort. Debiteuren die transacties waren aangegaan voor een bedrag uitgedrukt in zilvergeld moesten na de muntordonnantie een grotere som geld betalen; crediteuren profiteerden hiervan.

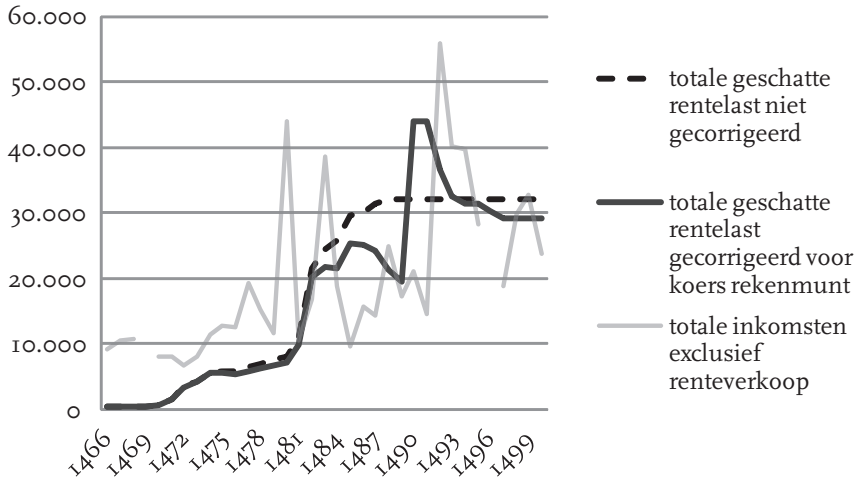
Dit roept wellicht de vraag op naar het financieel inzicht, allereerst van de stadsbestuurders. Onder hun bewind geraakten de Hollandse steden vanaf de jaren tachtig op ramkoers: zij creëerden een omvangrijke publieke schuld, die bij een muntrevaluatie onhoudbaar zou worden. Het is moeilijk voor te stellen dat ervaren stadsbestuurders, veelal actief in handel en nijverheid, dit risico niet inzagen. En dan de renteniers: lieten zij zich door de steden in de luren leggen? Natuurlijk is het mogelijk dat een deel van de renteniers is bedrogen, maar we weten ook dat veel renteniers uit de politieke en economische elite afkomstig waren – en die zullen toch wel enig financieel inzicht

34. Volgens Van Gelder was het voornaamste motief hiervoor het gegeven dat de landsheer, na het beëindigen van de opstand van de Vlaamse steden en de oorlog met Frankrijk, niet langer dermate om geld verlegen zat dat hij in 1489 eindelijk in staat was te breken met de muntontwaardingspolitiek (Van Gelder, 'De muntpolitiek', 48-49).

35. Zuiderduijn, *Medieval capital markets*, 152-168.

gehad hebben.³⁶ Daarnaast is het niet ondenkbaar dat renteniers de risico's die gepaard gingen met wisselkoersfluctuaties voor lief namen: in de praktijk was er immers sprake van cycli van trapsgewijze muntontwaarding gevolgd door revaluatie, waardoor renteniers de ene keer wat meer ontvingen en de andere keer wat minder.³⁷

FIGUUR 2 Scenario's ontwikkeling Haarlemse rentelast 1466-1500 (lb. Hollands)

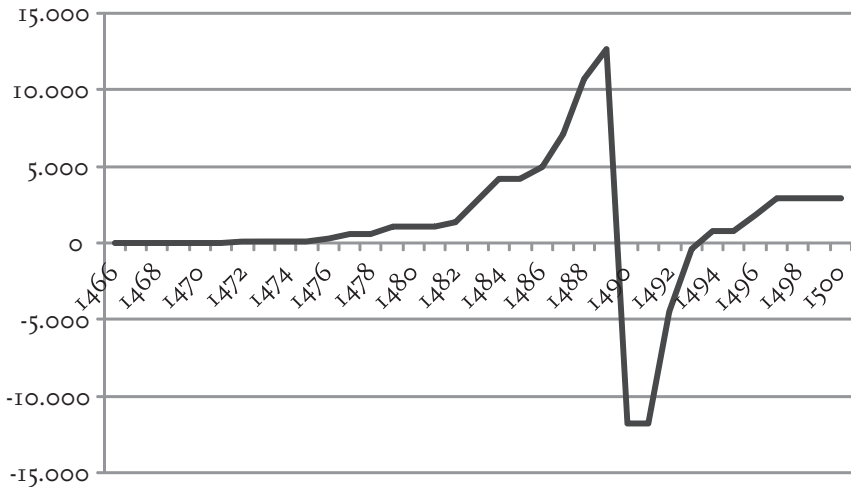
Figuur 2 toont twee scenario's, gebaseerd op de renteverkopen door de stad Haarlem tussen 1466 en 1500. De scenario's geven de jaarlijkse rente-uitkeringen weer ervan uitgaande dat a) de verkochte lijfrenten en losrenten niet binnen deze periode zijn komen te vervallen en b) alle renten die in deze periode verkocht werden gekoppeld waren aan het zilvergeld. Het doel van de figuur is niet een reconstructie van het precieze verloop van de rentelast te geven (daarvoor zijn de voorhande gegevens ontoereikend) maar aan te geven wat de gevolgen waren van het mechanisme dat in dit artikel wordt besproken.

Bron: J.C. van Loenen, 'De rente-last van Haarlem in de vijftiende eeuw' (onuitgegeven manuscript, beschikbaar in het Noord-Hollands archief te Haarlem).

36. M. Boone, *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)* (Gent 1990); Tracy, *A financial revolution*.

37. Drelichmann en Voth hebben recent gesuggereerd dat de crediteuren van Filips II vrede hadden met het incidenteel opschorten van rentebetalingen, omdat zij wisten dat hun investeringen op de lange termijn toch wel zouden renderen (M. Drelichman en H.-J. Voth, 'Serial defaults, serial profits: returns to sovereign lending in habsburg Spain, 1566-1600', *Explorations in Economic History* 48 (2011) 1-19).

FIGUUR 3 'Besparingen' gerealiseerd door Haarlem volgens de scenario's in figuur 2 (lb. Hollands)

Bron: zie figuur 2.

Stedelijke speculatie?

Jan Marsilje, een groot deskundige op het gebied van de laatmiddeleeuwse stedelijke financiën, karakteriseerde de groei van de publieke schuld in de tweede helft van de vijftiende eeuw als absurd. Het hierboven behandelde mechanisme stelt ons in staat om die absurditeit beter te doorgronden. Dit mechanisme beperkte de rente-uitkeringen immers, waardoor de stedelijke financiën nog enigszins op orde bleven – al was dat op een gekunstelde wijze. De steden konden dan ook relatief lang doorgaan met het uitbetalen van renten en behielden daardoor hun kredietwaardigheid, waardoor zij relatief lang de renteverkopen konden continueren.

Kunnen we nu spreken van een stedelijke strategie, waarbij de stadsbestuurders een handig trucje toepasten om het stedelijk budget op te rekken? Met andere woorden: maakten stadsbestuurders gebruik van de landsheerlijke monetaire politiek door te speculeren op aanhoudende muntontwaarding? Twee elementen kunnen licht werpen op deze kwestie: de pogingen van de steden om de muntontwaarding een halt toe te roepen en de koppeling van rentecontracten aan goudgeld en zilvergeld.

Laten we allereerst eens kijken naar de stedelijke reacties op de landsheerlijke monetaire politiek. Hoe stonden de Hollandse steden daar tegenover? Bespraken zij dit onderwerp tijdens vergaderingen (dagvaarten) van de Staten van Holland? Helaas zijn er voor Holland geen cijfers beschikbaar over het agendapunt 'monetaire politiek'. De historicus Henk Kokken signaleert wel

Afb. 2 Vier groten uit de vijftiende eeuw. Collectie Geldmuseum.

dat de steden hierover vergaderden, maar uit zijn gegevens valt helaas niet op te maken of de munt een *hot topic* was, en zo ja, wanneer.³⁸

Een blik op de situatie in Vlaanderen biedt wellicht uitkomst. We zijn eerder al gestuit op Wim Blockmans' constatering dat de Vlaamse steden zich in de periode van muntontwaardiging tamelijk afzijdig hielden van de monetaire politiek. Dat is vreemd, omdat de steden normaal gesproken streefden naar goede economische instituties, en dus ook een stabiele munt.³⁹ Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in de eerste helft van de vijftiende eeuw, toen de steden zich regelmatig bemoeiden met het monetaire beleid, en met succes. Natuurlijk hing daar wel een prijskaartje aan: de steden 'betaalden' de landsheer indien deze wilde afzien van muntmanipulatie, bijvoorbeeld door in te stemmen met nieuwe belastingen. Destijds ging de stedelijke invloed zelfs zover dat de

38. H. Kokken, *Steden en Staten. Dagvaarten van steden en Staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1494)* (Den Haag 1991) 257-261. Kokken heeft het muntoverleg onder de bredere noemer 'handel' geschaard, waardoor het niet mogelijk is om de intensiteit van vergaderingen over de munt vast te stellen. In dit verband zal de toekomstige publicatie van een index op de omvangrijke bronnenuitgave over de dagvaarten van de Staten en steden van Holland tussen 1477 en 1494 wellicht uitkomst bieden (H. Kokken en M. Vrolijk (eds.), *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544. Deel 1v: 1477-1494. Tweede stuk: teksten* (Den Haag 2006)).

39. Spufford, *Monetary problems*, 151; Marsilje, *Het financiële beleid*, 155-156.

afkondiging van nieuwe muntordonnanties vaak afhing van de instemming van de Staten-Generaal en Gewestelijke Staten.⁴⁰

In de tweede helft van de vijftiende eeuw slaagden de steden er niet langer in om de landsheren te bewegen tot een gezond monetair beleid. Daarvoor zijn een aantal verklaringen te geven. Zo was er niet altijd evenveel ruimte om invloed uit te oefenen op de landsheerlijke monetaire politiek: soms drukte de landsheer er geheel zelfstandig een besluit door, bijvoorbeeld in 1474.⁴¹ Aan de andere kant zien we ook maar weinig pogingen van de steden om de muntontwaarding een halt toe te roepen.⁴² In Vlaanderen stond de munt tussen 1477 en 1488 maar weinig op de agenda van de Statenvergadering, slechts twintig keer, gemiddeld 1,7 maal per jaar. Figuur 4 leert dat de munt in andere periodes vaker op de agenda stond – gedurende de lange periode 1385-1506 gemiddeld vijf keer per jaar. Ook wanneer we kijken naar de monetaire politiek ten opzicht van andere agendapunten (binnenlandse en buitenlandse politiek, financiën, landsverdediging, handel, nijverheden en rechtspraak) is de periode 1477-1488 een dieptepunt: het onderwerp ‘munt’ was slechts goed voor 4,95 procent van alle agendapunten, terwijl het over de hele periode 1385-1506 genomen goed was voor 10,00 procent. Na 1488 werd er vaker over de munt vergaderd: we zien een stijging naar 4,8 per jaar tussen 1488 en 1492. Deze stijging werd waarschijnlijk vooral veroorzaakt door de problemen die ontstonden na de muntrevaluatie van 1489; zij stond los van de muntontwaarding.

De oorzaak achter deze schijnbaar geringe belangstelling voor monetaire politiek moet trouwens niet gezocht worden in de Opstand van de Vlaamse steden (1482-1485): tussen 1477 en 1488 telde Blockmans nog altijd 294 vergaderingen van de Staten van Vlaanderen, gemiddeld 26,7 per jaar (ter vergelijking: in de hele periode 1385-1506 waren er 4055 vergaderingen, gemiddeld 36,0 per jaar).⁴³ Wellicht moet de beperkte interesse in monetaire zaken verklaard worden aan de hand van ‘prikkelers’ die uitgingen van de omvangrijke publieke schuld waaronder ook Vlaamse steden zoals Gent, de belangrijkste stad van Vlaanderen, vanaf 1453 gebukt gingen.⁴⁴ Het lijkt niet al te gewaagd om te veronderstellen dat de steden er niet op uit waren hun ondergang te bespoedigen door zich af te zetten tegen de landsheerlijke muntontwaar-

40. De invloed van Staten-Generaal en Gewestelijke Staten op monetair vlak is beschreven door Peter Spufford: Spufford, ‘Coinage’.

41. Kokken, *Steden en Staten*, 258.

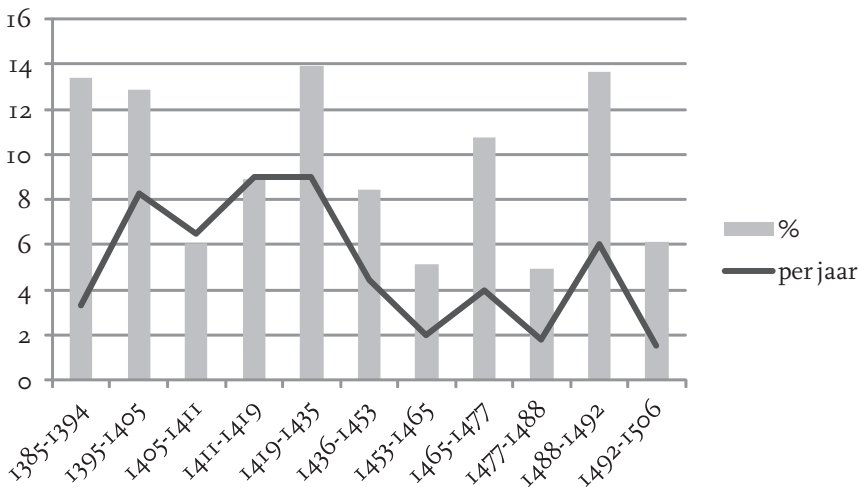
42. Een van de weinige pogingen om invloed uit te oefenen op de monetaire politiek is zichtbaar in het Groot Privilege van 1477, toen de steden meer inspraak op het monetair beleid probeerden af te dwingen (Kokken, *Steden en Staten*, 258-260).

43. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 545.

44. Cf. de toename van de rentelast van Gent na de Vrede van Gavere (1453): Ryckbosch, ‘Stedelijk initiatief of hertogelijke repressie?’, 19-24 en vooral grafiek 2.

dingspolitiek; bij weer een verlaging van het zilveragehalte zullen zij stellig de andere kant op gekeken hebben.

FIGUUR 4 Vergaderingen over de munt door de Staten van Vlaanderen, 1385-1506

De lijn geeft het gemiddelde aantal vergaderingen waarin de munt op de agenda stond, gedurende elf tijdvakken. De kolommen geven het aandeel van het agendapunt 'munt' op het totale aantal agendapunten. De tijdvakken zijn gebaseerd op de indeling die Blockmans hanteerde.

Bron: Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 545.

Het politieke handelen van de Vlaamse steden komt overeen met wat we zouden mogen verwachten van steden die speculeren op voortdurende muntontwaarding. Maar daarmee zijn we er natuurlijk nog niet, want speculatie veronderstelt immers ook een bewuste keuze. Deze bestond, zoals we hebben gezien, uit de optie publieke schuld aan het goudgeld of zilvergeld te koppelen, waardoor deze met één pennestreek losgekoppeld kon worden van de wisselkoersfluctuaties. Dit was een alom bekende techniek, die in de late Middeleeuwen toegepast kon worden, zoals ook blijkt uit de gegevens die in de appendix verzameld zijn. Deze zijn gebaseerd op de steekproef van rentebrieven die door Noord-Nederlandse steden werden verkocht in de vijftiende eeuw, uitgegeven door J.H. Kernkamp in de reeks *Fontes minori*.⁴⁵ Tot de jaren zeventig van de vijftiende eeuw drukten de steden renten vooral uit in gouden munten, waarmee de transacties ingedekt waren tegen koersfluctuaties. Daarna lijkt er sprake geweest te zijn van een geleidelijke omslag: in Leiden, Amsterdam en Schiedam komen we dan renten uitgedrukt in zilvergeld

45. J.H. Kernkamp (ed.), *Vijftiende-eeuwse rentebrieven van Noordnederlandse steden* (Groningen 1961).

tegen. Hetzelfde geldt trouwens voor Dordrecht, waarover we zijn ingelicht dankzij het werk van VerLoren van Themaat et al.: in de jaren zeventig zien we hier een verschuiving naar zilvergeld.⁴⁶ In Leiden is deze ontwikkeling eveneens zichtbaar: Jan Marsilje constateerde dat men in Leiden in de tweede helft van de vijftiende eeuw bij renteverkopen overstapte van gouden naar zilveren munten.⁴⁷

Waarom zien we deze omslag, en wel juist ten tijde van toenemende muntontwaardiging? De meest voor de hand liggende reden lijkt dat de steden inspeelden op de mogelijkheid te speculeren met publieke schuld. Dit speculatieve element zou ook kunnen verklaren waarom er geen sprake is van een lineaire ontwikkeling door de eeuwen heen: het lijkt erop dat steden zich lieten leiden door de omstandigheden bij hun keuze voor de koppeling aan goudgeld of zilvergeld. Zo komen we in de veertiende eeuw rentebrieven tegen die waren gekoppeld aan zilveren munten.⁴⁸ Vanaf het begin van de vijftiende eeuw komen we rentebrieven tegen die uitgedrukt zijn in gouden munten.⁴⁹ Vervolgens was er getuige de gegevens in de appendix weer sprake van een terugkeer naar het zilver. In dit verband is het bovendien opmerkelijk dat Schiedam en Dordrecht zelfs na 1489 nog vrolijk doorging met het uitgeven van renten uitgedrukt in zilveren munten.⁵⁰ Speculeerden de stadsbestuurders erop dat er na 1489 alleen nog maar sprake kon zijn van een nieuw tijdperk van muntontwaardiging?

Ten slotte is het nuttig om nog eens te kijken naar de muntrevaluatie van 1489: de landsheer hield de steden toen immers de hand boven het hoofd. In de betreffende muntordonnantie werd een overgangsregeling vastgelegd voor het betalen van verplichtingen aangegaan sinds 1487, omdat de landsheer ook wel inzag dat de munthervorming tot enorme problemen zou leiden.⁵¹ Toen bleek dat deze maatregel voor de steden ontoereikend was, kregen deze uitstel van betaling, waardoor de renteniers de rekening betaalden: zij moesten wachten op hun renten, of zelfs genoegen nemen met lagere rente-uitkeringen. Dit één-tweetje tussen landsheer en steden mag daarom wel beschouwd worden als variant op het fenomeen *strategic default*: goed getimede wanbetaling met beperkte gevolgen.⁵² Meestal waren het vorsten

46. VerLoren van Themaat, *Oude Dordtse lijfrenten*, 123-127.

47. Marsilje wijt dit aan 'een hand over hand toenemend gebruik om financiële afspraken direct of indirect te relateren aan het zilver' (Marsilje, *Het financiële beleid*, 240-242, 247).

48. Cf. verschillende voorbeelden: H. Vangassen, *Bouwstoffen tot de historische taalgeografie van het Nederlands. Noordhollandse charters* (Brussel 1964) 12-17.

49. Cf. verschillende voorbeelden: Vangassen, *Bouwstoffen*, 166-167.

50. Schiedam: appendix; Dordrecht: VerLoren, *Oude Dordtse lijfrenten*, 125-126.

51. Groustra-Werdekker, *De muntordonnantie van 1489*, 72-73; Stuurman, 'Met gelijke munt betalen', 3-4.

52. Cf. *strategic default*: Y. Barzel, 'Confiscation by the ruler: the rise and fall of Jewish lending in the Middle Ages', *The Journal of Law and Economics* 35 (1992) 1-14; J.M. Veitch,

die zich hieraan bezondigden, maar het is niet ondenkbaar dat ook steden soortgelijke trucs gingen toepassen toen zij eenmaal een belangrijke positie als intermediairs tussen landsheer en kapitaalmarkt innamen.

Conclusie

Resumerend meen ik dat de hypothese dat de Hollandse steden inderdaad op voortgaande muntontwaarding speculeerden aannemelijk is – hoewel er zeker behoefte is aan nadere onderbouwing. We hebben gezien waarom de steden er baat bij hadden hun publieke schuld in zilvergeld uit te drukken zolang de muntontwaarding aanhield: op deze wijze werden de jaarlijkse rentebetalingen gedrukt. Dit mechanisme verschafte de steden lucht in financieel zware tijden, maar het maakte het ook mogelijk om langer door te gaan met het aantrekken van geld op de kapitaalmarkt – en wellicht nodigde het daar ook toe uit. De torenhoge publieke schuld die de steden uiteindelijk opbouwden moet daarom onder meer in het kader van dit mechanisme beschouwd worden.

De steden verzetten zich amper tegen de muntontwaarding: in de Vlaamse Statenvergaderingen stond de munt nauwelijks op de agenda ten tijde van de forse devaluaties van de jaren zeventig en tachtig. Het lijkt niet te gewaagd te veronderstellen dat er hier sprake was van een *lock-in effect* waarbij het ‘publieke’ belang de overhand kreeg: de stadsbestuurders waren zich ervan bewust dat de stedelijke schatkist zeer gebaat was bij continuatie van de landsheerlijke monetaire politiek. Het stoppen van muntontwaarding zou de druk op de stedelijke financiën al aanzienlijk vergroten, een revaluatie zou een regelrechte ramp betekenen. De stadsbestuurders konden zich dan ook niet langer inzetten voor het ‘private’ belang: het nastreven van een stabiele munt door het inperken van de landsheerlijke monetaire politiek. Vertegenwoordigers van de steden maakten hier nauwelijks bezwaar tegen, het verzet kwam juist uit de hoek van adel en geestelijkheid.

Het gegeven dat de steden nauwelijks tegen de landsheerlijke monetaire politiek ingingen doet vermoeden dat de stadsbestuurders doorhadden welke belangen er speelden. Zolang de steden zich niet verzetten, was de kans groot dat de muntontwaarding zou doorzetten en loonde het ook om door te gaan met het uitdrukken van renten in zilvergeld. We hebben gezien dat de steden er niet voor kozen om hun publieke schuld te hervormen door nieuw uitgegeven renten in goudgeld uit te drukken en zo toekomstig onheil nog enigszins te beperken. Dit suggereert dat stadsbestuurders, ongetwijfeld onder druk van de landsheerlijke geldhonger, kozen voor de korte termijn, speculerende dat

‘Repudiations and confiscations by the medieval state’, *Journal of Economic History* 46 (1986) 31-36.

de muntontwaardiging voorlopig wel zou aanhouden. Wellicht verwachtten zij ook een overgangsregeling zodra het tot een muntrevaluatie zou komen – voor de landsheer waren de steden immers te belangrijk om te laten ‘omvallen’.

APPENDIX *Betalingswijze rentebrieven vijftiende eeuw*

<i>Jaar</i>	<i>Stad</i>	<i>Betalingswijze</i>	<i>Goud/zilver</i>
1402	Haarlem	40 gouden Gentsche nobel	Goud
1408	Leiden	7 ½ Engelse nobelen	Goud
1435	Utrecht	3 lb. 6 s. 8 p. ‘alse enen Wilhelmus Hollantse schilt laetst tot Dordrecht geslegen voir vier pont gerekent’	Goud
1458	Utrecht	100 pont gelts ‘alse enen overlansche Rijnschen gulden voir deser tijt gemunt ende geslagen voir vijff pont gerekent’	Goud
1464	Amsterdam	20 guede goudene Gwilhelmus Hollantse schilden lest tDordrecht geslagen, joff payment dat also guet is ...’	Goud
1472	Amsterdam	33 guede goudene overlantse coirvorste Rhijnsche guldene of payment also guet	Goud
1472	Leiden	7 gouden Rijnse guldens ‘voir datum des briefs geslegen’	Goud
1476	Amsterdam	1 lb. gr. Vl.	Zilver
1479	Amsterdam	1 lb. gr. Vl.	Zilver
1480	Utrecht	30 lb. ... alse enen Rijnsche gulden current, viertich groeten Vlaemsch voer elcken Rijnsche gulden, in elcker tijt der betalinge voer vijf pont gerekent’	Zilver
1485	Leiden	4 lb. gr. Vl.	Zilver
1486	Amsterdam	5 s. 10 p. gr. Vl.	Zilver
1486	Schiedam	1 lb. gr. en 10 s. gr. Vl.	Zilver
1493	Schiedam	8 lb. Hollants... ‘mit alsulcke paymenten als in buersen gaen zullen	Zilver

Bron: Kernkamp, *Vijftiende-eeuwse rentebrieven*.

Over de auteur

Jaco Zuijderduijn (1976) studeerde middeleeuwse geschiedenis in Leiden en trad vervolgens in dienst bij de vakgroep Economische en Sociale Geschiedenis van de Universiteit Utrecht, waar hij in 2007 promoveerde op het proefschrift: *Medieval capital markets. Markets for ‘renten’, state formation and private investment in Holland (1300-1550)*. Momenteel is hij als post doc onderzoeker verbonden aan het project ‘United we stand. The dynamics and consequences of institutions for collective action in pre-industrial Europe’ van de Universiteit Utrecht. Daarnaast is Zuijderduijn als senior onderzoeker verbonden aan het Geldmuseum, eveneens in Utrecht.

C.J.Zuijderduijn@uu.nl.